

ĐÁNH GIÁ CHUNG VỀ THỰC TRẠNG VÀ KHẢ NĂNG HỢP TÁC PHÁT TRIỂN NÔNG NGHIỆP Ở MỘT SỐ NƯỚC CHÂU PHI

*Trần Thị Lan Hương**

Đánh giá về triển vọng phát triển của châu Phi vào năm 2020, hai nhà nghiên cứu châu Phi là Jeffrey Herbst và Greg Mill¹ cho rằng vào năm 2020 châu Phi sẽ có sự thay đổi với những gam màu sang tối khác nhau. Có những nước sẽ đạt được sự tiến bộ, nhưng cũng có những nước tiếp tục bị thụt lùi. Những động lực khiến châu Phi thay đổi sẽ là: tăng trưởng kinh tế, nhân khẩu học, dân chủ, môi trường bên ngoài, vai trò của khu vực phi chính phủ, dân xếp xung đột... Trong số những động lực dẫn đến sự thay đổi của châu Phi vào năm 2020, có vai trò vô cùng quan trọng của nông nghiệp. Để châu Phi có sự phát triển bền vững, tăng trưởng kinh tế buộc phải hướng vào giai cấp nông dân - một bộ phận lớn trong dân số châu Phi, đang sống chủ yếu ở các vùng nông thôn. Nếu nông dân trở nên giàu có hơn nhờ lợi ích của các

chiến lược phát triển kinh tế, thì các nước châu Phi sẽ trở nên thịnh vượng hơn.

Những đánh giá trên đây cho thấy nông nghiệp có vai trò vô cùng quan trọng để hình thành nên một châu Phi tiến bộ vào năm 2020. Cho dù hiện nay nông nghiệp châu Phi gặp vô vàn khó khăn, cả về điều kiện bên trong và điều kiện bên ngoài, để có thể phát triển, nhưng không phải là không có những bằng chứng cho thấy nông nghiệp châu Phi không có khả năng phát triển. Hợp tác quốc tế và khu vực là một trong những phương thức giúp châu Phi có thể thực hiện tốt các chính sách nông nghiệp của mình trong tương lai. Sau đây là một số đánh giá, nhận xét cơ bản về thực trạng và khả năng hợp tác phát triển nông nghiệp ở châu Phi trong hai thập niên đầu thế kỷ XX:

Thứ nhất, so với các khu vực khác trên thế giới, nông nghiệp châu Phi có những đặc trưng riêng do những điều kiện tự nhiên và

* Thạc sĩ, Viện Nghiên cứu Châu Phi và Trung Đông

lich sử, vì vậy cần phải có sự nghiên cứu kỹ lưỡng để tìm phương thức hợp tác hiệu quả.

Tổng diện tích đất đai của châu Phi cận Xahara là khoảng 2.455 triệu ha, trong đó có 41% đất đai được phân loại là đất nông nghiệp. Tuy nhiên, khu vực này chịu tác động rất khắc nghiệt của điều kiện thời tiết. Những vùng đất sa mạc và khô cằn đã chiếm tới 46.2% tổng diện tích đất đai của châu Phi, trong khi đó những vùng đất nửa khô cằn chiếm 8.1%, những vùng đất có độ ẩm ướt thấp chiếm 11%, những vùng đất có độ ẩm trung bình chiếm 20,4% và những vùng đất ẩm ướt cao chiếm 14.3%. Sự đa dạng về hệ sinh thái đã dẫn đến hệ quả là tiềm năng phát triển nông nghiệp của các vùng địa lý của châu Phi là rất khác nhau, đồng thời hệ thống nông trại của châu Phi cũng rất đa dạng tùy theo từng khu vực.

Thách thức lớn nhất đối với người nông dân châu Phi là những rủi ro của điều kiện thời tiết mang lại. Vấn đề này đặc biệt nghiêm trọng ở những vùng đất khô cằn và nửa khô cằn. Mưa lớn thường xuyên xuất hiện ở những vùng khí hậu ôn hoà khiến những khu vực này thường xuyên bị ngập lụt, trong khi đó khô hạn ở châu Phi xảy ra tại tất cả các vùng khô cằn với mức độ nghiêm trọng hơn bất cứ khu vực nào khác trên thế giới. Chính vì vậy, sâu bọ và dịch bệnh là vấn nạn của các cánh đồng châu Phi, đặc biệt là ở các nước Tây Phi, khiến mùa màng luôn luôn bị thất thu. Hơn nữa, không ở đâu khác ngoài châu Phi, độ màu mỡ của đất đai lại kém như vậy. Chỉ có khoảng 6% đất đai châu Phi được đánh giá là có độ màu mỡ cao, có tiềm năng phát triển nông nghiệp tốt. So với đất đai của khu vực Bắc Mỹ, châu Âu và châu Á, thì hầu hết đất đai của châu Phi đều có

hàm lượng nitơ thấp và đều thiếu hụt các chất dinh dưỡng cần thiết nhất cho đất như phốt pho, lưu huỳnh, magiê, kẽm. Hơn nữa, phần lớn đất đai của châu Phi đều có tầng mặt đất rất nông, không có khả năng trữ nước, tích tụ chất dinh dưỡng cho cây trồng. Nồng độ acid trong đất rất cao và hàm lượng chất hữu cơ trong đất rất thấp. Chính vì thế, tiềm năng phát triển nông nghiệp của châu Phi không cao như các châu lục khác. Cùng với tình trạng dân số châu Phi có mức tăng rất cao và sự khan hiếm đất đai trồng trọt, thì tình trạng đất bỏ hoang không canh tác ở châu Phi ngày càng trở nên nghiêm trọng.

Những điều kiện hà khắc của thiên nhiên khiến khả năng hợp tác trong phát triển nông nghiệp ở châu Phi bị hạn chế. Là một châu lục bị khép kín, cô đặc bởi có nhiều nước ở đây không có đường bờ biển, trong khi cơ sở hạ tầng vận tải hàng không và đường bộ kém phát triển, châu Phi gặp rất nhiều khó khăn khi tìm kiếm sự hỗ trợ, giúp đỡ và hợp tác từ bên ngoài. Trong khi đất đai châu Phi hiện nay phụ thuộc rất lớn vào lượng phân bón nhập khẩu theo giá quốc tế, hệ thống tưới tiêu bị hạn chế, giống cây trồng manh mún, thì những hỗ trợ hợp tác từ bên ngoài trong thời gian qua lại mang tính chất ít ỏi, không hệ thống, thường hướng vào các mục tiêu khác như viện trợ khẩn cấp cứu đói, thiết lập thể chế dân chủ... khiến tình trạng mất an ninh lương thực ở châu Phi diễn ra thường xuyên. Người dân châu Phi đã nghèo càng nghèo hơn và nông nghiệp tiếp tục bị đình đốn.

Điều mà chúng ta cần nói đến ở đây là ở chỗ các vấn đề và thách thức trong phát triển nông nghiệp ngày hôm nay và trong vòng 10 -

12 năm tới vẫn không có sự khác biệt là mấy. Châu Phi vẫn mang trong mình những điều kiện khắc nghiệt và có thể còn khắc nghiệt hơn do có sự thay đổi của thời tiết và do hiện tượng trái đất ngày càng nóng lên. Tìm giải pháp phát triển và hợp tác hiệu quả theo một phương thức mới mới có thể giúp nông nghiệp châu Phi đạt được sự tiến bộ. Nếu như thế giới tiếp tục hỗ trợ châu Phi bằng những phương thức cũ như viện trợ, hỗ trợ tài chính từ xa, hợp tác manh mún..., thì nông nghiệp châu Phi trong tương lai sẽ tiếp tục bê bối như hiện nay. Các dự án của các nhà tài trợ tự bán thân nó có thể đem lại thành công, nhưng tính ổn định và bền vững của các dự án đó lại là một vấn đề cần phải bàn. Nhiều dự án thử nghiệm ở châu Phi đã cho những kết quả khá tốt, nhưng khi hết thời hạn làm dự án và dự án được chuyển giao cho những người nông dân châu Phi, hiệu quả đó không được phát huy và người nông dân châu Phi tiếp tục quay trở lại những phương thức canh tác truyền thống cũ. Vì vậy, tìm ra phương thức hợp tác mới mang tính bền vững hơn đang là vấn đề mà nông dân châu Phi rất cần trong tương lai.

Bên cạnh những đặc thù về điều kiện tự nhiên, hợp tác nông nghiệp ở châu Phi muốn mang lại hiệu quả cao cũng cần phải chú ý đến các yếu tố lịch sử. Cho đến nay, nông nghiệp châu Phi vẫn phải chịu những tác động tai hại từ di sản quá khứ để lại. *Trong thời thuộc địa*, các chính quyền thực dân đã tách người nông dân châu Phi ra khỏi các phương thức canh tác sản xuất lương thực truyền thống. Thay vào đó, họ đem tiền vào châu Phi và phát triển các loại hàng hoá nông nghiệp hướng về xuất khẩu. Điều này có tác động hai mặt: Một mặt,

các vụ mùa xuất khẩu đã đem lại sự thay đổi bộ mặt nông nghiệp, nông thôn ở một số nước, khiến phương thức canh tác truyền thống thay đổi và nông dân châu Phi thoát khỏi tình trạng tự cung, tự cấp lương thực. Nhưng mặt khác, di sản thực dân đã làm mất đi rất nhiều những kỹ năng truyền thống. Điều đó có nghĩa là phát triển cơ sở hạ tầng dưới thời thuộc địa chỉ đủ để đáp ứng những nhu cầu xuất khẩu hàng nông sản sang các nước thực dân, chứ không dẫn đến sự mở rộng hệ thống cơ sở hạ tầng để phục vụ phát triển nông nghiệp tốt hơn và không có tác dụng làm cho nông nghiệp châu Phi có thể phát triển độc lập hơn. *Trong thời kỳ giành được độc lập*, nhiều nước châu Phi đi theo con đường xã hội chủ nghĩa có sự kiểm soát chặt chẽ của nhà nước. Hệ thống sản xuất theo phương thức xã hội chủ nghĩa đã khiến nông nghiệp châu Phi phát triển dưới hình thức hợp tác xã, người dân không có quyền làm chủ những mảnh đất của mình, vì thế không có tác dụng phát huy năng lực và sáng kiến phát triển nông nghiệp. Mục đích của phương thức sản xuất này là mang tính chất tự cung tự cấp lương thực, không phát huy vai trò của ngành tư nhân và không mang tính chất thị trường. Mặc dù cho đến ngày nay, hầu hết các nước châu Phi đã thực hiện cải cách kinh tế, phát triển kinh tế thị trường, phát triển nền nông nghiệp hàng hoá, nhưng những di sản của chế độ thuộc địa và hậu thuộc địa đã khiến nông nghiệp và nông dân châu Phi rơi vào cái bẫy: ý lại, trình độ giáo dục thấp, kỹ năng kém, không sáng tạo, tham nhũng... khiến hiệu quả viện trợ trong phát triển nông nghiệp kém, năng suất lao động nông nghiệp thấp và nông nghiệp đình đốn. Vì vậy, việc tìm kiếm

phương thức hợp tác nông nghiệp ở châu Phi trong thời gian tới cần phải chú ý đến cả vấn đề này.

Thứ hai, trong thời gian qua hợp tác nông nghiệp ở một số nước châu Phi không mang lại hiệu quả như mong muốn vì nhiều nguyên nhân khác nhau.

Có nhiều nguyên nhân khiến hợp tác nông nghiệp ở một số nước châu Phi không đạt được những kết quả như mong muốn. Đã có rất nhiều nỗ lực hợp tác nội khối và hợp tác quốc tế trong phát triển nông nghiệp ở châu Phi trong thời gian qua, đáng chú ý hơn cả là những nỗ lực thực hiện Tuyên bố Maputo của 48 nước châu Phi về việc cam kết chi 10% ngân sách quốc gia cho phát triển nông nghiệp, ưu tiên sự tham gia của khu vực tư nhân, ưu tiên phát triển nguồn nhân lực, ưu tiên quản lý nguồn nước và độ màu mỡ đất đai; Những chiến lược trong việc thực hiện Chương trình phát triển nông nghiệp toàn diện ở châu Phi (CAADP); những nỗ lực hợp tác nông nghiệp của các Cộng đồng kinh tế khu vực (RECs); những nỗ lực thực hiện tuyên bố Sirte về nông nghiệp và nguồn nước. Ở cấp độ hợp tác quốc tế, sự hỗ trợ của các tổ chức đa phương như Ngân hàng Thế giới (WB), Tổ chức Nông Lương Liên hiệp quốc (FAO), Quỹ phát triển nông nghiệp quốc tế (IFAD) và sự hỗ trợ hợp tác của các chủ thể lớn như Mỹ, EU, Nhật Bản, Trung Quốc... đã đem lại một số thành công nhỏ lẻ trong phát triển nông nghiệp ở một số nước châu Phi, chủ yếu trong các lĩnh vực như cải tạo hạt giống, quản lý nguồn nước, phát triển cơ sở hạ tầng, phát triển nguồn nhân lực, mở rộng thị trường hàng hoá nông nghiệp... Tuy nhiên, những kết quả hợp tác

này không mang tính bền vững và nông nghiệp châu Phi tiếp tục cho năng suất thấp và rơi vào tình trạng khủng hoảng. Trong suốt nhiều thập kỷ qua, các nhà tài trợ quốc tế đã mang nhiều tiền của và chuyên gia sang giúp châu Phi làm nông nghiệp, nhưng kết quả đạt được về lâu dài lại rất hạn chế. Cho đến nay, có thể thấy những khoản tiền viện trợ, giúp đỡ cho phát triển nông nghiệp của châu Phi ngày càng giảm, một phần do những khoản viện trợ hướng vào mục đích khác như kim chế đại dịch HIV/AIDS, dàn xếp xung đột v.v..., một phần khác là do kết quả đạt được trong hợp tác nông nghiệp không như mong muốn của các nhà tài trợ. Viện trợ cho phát triển nông nghiệp ở các nước miền Nam châu Phi đã giảm từ 20% trong tổng số tiền viện trợ nước ngoài trong giai đoạn 1980-1984 xuống chỉ còn 8% trong giai đoạn 1996-2000².

Có thể đánh giá tổng quát những nhân tố khiến hợp tác nông nghiệp ở châu Phi trong thời gian qua không mang lại kết quả như mong muốn, đó là:

+ Chính phủ các nước châu Phi thiếu những chính sách tốt trong phát triển nông nghiệp. Hơn nữa, nếu như một nước hoạch định được các chính sách tốt trong phát triển nông nghiệp, thì việc thực hiện những chính sách đó cũng rất kém.

+ Những cam kết thực hiện đầu tư cho phát triển nông nghiệp thường rất yếu kém. Hầu hết các nước chỉ dành dưới 10% ngân sách cho phát triển nông nghiệp, trong khi cam kết tại Tuyên bố Maputo là ít nhất đầu tư 10% ngân sách. Một số nước có tỷ lệ chi tiêu ngân sách cho phát triển nông nghiệp quá ít như Nigeria (1,9% trong tổng chi tiêu ngân sách giai đoạn

1972-1980 và khoảng 3% trong tổng chi tiêu ngân sách giai đoạn 1981-1987, sau đó lại giảm còn 1.1% trong giai đoạn 1988-1992). Tại Zambia, chi tiêu ngân sách cho nông nghiệp chỉ chiếm dưới 5% trong tổng chi tiêu ngân sách năm 2004-2006.

+ Dựa quá nhiều vào các nhà tài trợ và các khoản viện trợ: Việc dựa dẫm này đã khiến các chính phủ châu Phi phụ thuộc vào các điều kiện mà các nhà tài trợ áp đặt, đồng thời làm yếu đi năng lực lãnh đạo của chính phủ và không phát huy sáng kiến của nhân dân.

+ Thiếu thôn cơ sở hạ tầng khiến nông nghiệp châu Phi không thể mở rộng sản xuất và giao lưu thương mại. Sự thiếu thôn này bao gồm cả hệ thống tưới tiêu, đường xá, hậu cần, cơ sở nghiên cứu nông nghiệp, điều kiện kho bãi, hệ thống thương mại... Những thiếu thôn này đòi hỏi một nguồn vốn đầu tư rất lớn mà châu Phi không thể tự cung cấp được. Cho đến nay, chỉ có tỷ lệ rất nhỏ đất đai canh tác ở châu Phi được tưới tiêu do thiếu nguồn năng lượng và hệ thống kênh rạch tự tạo để dẫn nước. Đất đai châu Phi có thể phát triển nhiều vụ mùa phù hợp với điều kiện khí hậu, nhưng cho đến nay mới chỉ có một số loại cây trồng được phát triển ở châu Phi như ngô, đậu tương, sắn. Đôi khi, các nhà tài trợ còn đem vào châu Phi những loại cây trồng không thích hợp, phi truyền thống như ớt, các rau gia vị, hoa, các loại quả hạch hoặc các loại thực phẩm đòi hỏi sự màu mỡ đất đai cao. Hơn nữa, tình trạng thiếu thôn cơ sở nghiên cứu, đào tạo nông nghiệp khiến châu Phi phụ thuộc rất nhiều vào yếu tố đầu vào trong phát triển nông nghiệp do chi phí nhập khẩu đầu vào cao. Hệ thống tín dụng nông thôn, hệ thống tài chính

– ngân hàng phục vụ cho vay phát triển nông nghiệp đều rất yếu do nông nghiệp là ngành mang lại rủi ro cao, không mang lại lợi ích cho hệ thống tài chính – ngân hàng. Hơn nữa, do thị trường hàng hoá không được phát triển, nên kiến thức về giá cả hàng hoá, kênh phân phối hàng hoá của người nông dân châu Phi rất kém, khiến nông nghiệp không thể mở rộng quy mô sản xuất.

+ Rủi ro từ điều kiện tự nhiên trong phát triển nông nghiệp châu Phi, đặc biệt là những rủi ro từ chất lượng đất đai, nguồn nước, dịch bệnh cây trồng vật nuôi, dịch bệnh HIV/AIDS...

+ Rủi ro từ môi trường chính sách kinh tế vĩ mô: Những vấn đề cản trở hợp tác nông nghiệp hiệu quả ở châu Phi thời gian qua thuộc về môi trường chính sách kinh tế vĩ mô bao gồm: thiếu thôn nguồn tài chính trong nước; tỷ lệ lãi suất cho vay cao (lãi suất cho vay của Zambia năm 2005 lên tới 35.8%); tỷ lệ lạm phát cao ở nhiều nước; chính sách bao hộ nông nghiệp và thuế quan cao; áp dụng thuế nông nghiệp cao... Tất cả những chính sách này đã tác động không tốt đến phát triển nông nghiệp của nhiều nước châu Phi, khiến chi phí sản xuất nông nghiệp tăng lên rất cao so với các khu vực khác trên thế giới, làm nản lòng các nhà tài trợ và các nhà đầu tư trong lĩnh vực nông nghiệp.

Thứ ba, công nghệ không phải là yếu tố duy nhất quyết định thành công trong hợp tác nông nghiệp ở một số nước châu Phi.

Phát triển nông nghiệp là một lĩnh vực mang tính chất đa chiều. Điều này đòi hỏi sự phối hợp giúp đỡ và hợp tác phải thực hiện

trên diện rộng, cả bên trong và bên ngoài lĩnh vực nông nghiệp. Điều đó mới có thể giải quyết được những sức ép và thách thức mà nền nông nghiệp châu Phi đang gặp phải. Cụ thể hơn là, các nhà tài trợ, các nước đối tác không thể hợp tác phát triển nông nghiệp châu Phi nếu thiếu đi những hỗ trợ trong việc cải tạo cơ sở hạ tầng, đào tạo kỹ năng, quản lý dịch bệnh, điều chỉnh chính sách vĩ mô liên quan đến nông nghiệp... Một người nông dân châu Phi nếu được hỗ trợ trong việc đào tạo kỹ năng trồng cây, nhưng thiếu đi sự tiếp cận tín dụng trong nước để mua hạt giống, phân bón, hoặc không thể tiếp cận thị trường hàng hoá bởi đường xá nghèo nàn theo cảnh ngấn sông cách chợ..., thì sự áp dụng công nghệ tiên tiến giúp người nông dân cải thiện phương thức canh tác sẽ không mang lại kết quả. Vì vậy, phát triển nông nghiệp đòi hỏi một sự phối hợp liên ngành trong cùng một thời điểm mới có thể đem lại thành công.

Những thách thức ngày nay mà nông nghiệp châu Phi đang gặp phải có những đặc điểm tương đồng và cũng có những đặc điểm không tương đồng với hoàn cảnh các nước châu Á vào những năm đầu phát triển nền nông nghiệp mạnh mẽ thành nền nông nghiệp hàng hoá quy mô lớn trong thập kỷ 1950-1960. Chẳng hạn, khi Ấn Độ bắt tay vào thực hiện Cách mạng Xanh, Ấn Độ đã nắm giữ trong tay mình những cơ sở hạ tầng cần thiết nhất, có một mạng lưới tưới tiêu vừa đủ, đã xây dựng được khả năng công nghệ để sản xuất phân bón, đã có những loại giống được nghiên cứu phù hợp với đồng ruộng, vì vậy khi áp dụng Cách mạng Xanh trên quy mô lớn, nền nông nghiệp của Ấn Độ rất dễ dàng “cắt cánh”.

Trong khi đó, hệ thống nông nghiệp hiện nay ở châu Phi hoàn toàn lệ thuộc vào điều kiện tự nhiên, vào lượng mưa hàng năm, đồng thời những phương tiện làm đất tối thiểu như máy cày, máy xới... không hề có. Vào năm 1995, có tới gần 90% diện tích canh tác nông nghiệp của châu Phi phụ thuộc vào lượng mưa tự nhiên và dự tính đến năm 2025 diện tích đất canh tác dựa vào lượng mưa tự nhiên vẫn duy trì ở mức 88%. Vào năm 1995, sản lượng lương thực ở châu Phi canh tác trên diện tích đất phụ thuộc vào lượng mưa tự nhiên chiếm tới 75% tổng sản lượng lương thực sản xuất ở châu Phi, và năm 2025 dự báo vẫn sẽ ở con số tương tự. Như vậy cũng có thể thấy *tiềm năng đất đai canh tác của châu Phi còn rất lớn nhưng chưa được khai thác nhờ bàn tay con người thông qua thủy lợi hoá kênh mương, điện khí hoá nông thôn và áp dụng những công nghệ tưới tiêu, khai hoang đất đai hiệu quả*. Trong những thập kỷ trước đây, nhiều nước phương Tây giàu có đã từng đưa chuyên gia cao cấp với mức lương hàng ngàn đô la/tháng sang giúp một số nước châu Phi làm nông nghiệp, xoá đói giảm nghèo, nhưng khi dự án kết thúc, hàng tỷ đô la ra đi mà châu Phi đói nghèo vẫn hoàn đói nghèo. Nguyên nhân thì có nhiều, nhưng *cơ bản là do phương thức chuyên gia kỹ thuật không phù hợp*. Công nghệ không phải là lối thoát duy nhất cho nông nghiệp châu Phi. Nếu công nghệ kết hợp với các biện pháp liên ngành khác *trong cùng một thời điểm*, thì bộ mặt nông nghiệp, nông thôn châu Phi mới có thể thay đổi.

Vì vậy, hỗ trợ phát triển nông nghiệp ở châu Phi trong thời gian tới cần phải có những biện pháp phù hợp với những thách thức mà

châu Phi đang phải đối mặt. Những biện pháp hỗ trợ nhỏ lẻ, manh mún, không có sự phối hợp đồng bộ sẽ không đem lại hiệu quả tốt cho phát triển nông nghiệp ở châu Phi. Nếu chỉ áp dụng công nghệ lai hạt giống để cung cấp đầy đủ cho người nông dân, cũng sẽ không đảm bảo hạt giống lai đó được thực hiện trên diện rộng ở các cánh đồng nếu như người nông dân không có lòng tin về việc tăng sản lượng sẽ không kèm với những rủi ro cao. Việc phải nài lưng làm việc trên những cánh đồng trong điều kiện khô hạn và những bất ổn định của thời tiết sẽ làm hạn chế tinh thần của người nông dân châu Phi khi thực hiện những công nghệ mang tính rủi ro cao. Thói quen và tập tục truyền thống sẽ rất dễ khiến người nông dân từ chối và không chấp nhận những công nghệ mới đòi hỏi họ phải sử dụng phân bón để cho năng suất cao hơn nhưng đi kèm theo nó là những rủi ro hiện tại trước mắt. Chính vì vậy, để có thể hợp tác thành công trong lĩnh vực nông nghiệp ở châu Phi, trước hết phải thay đổi thái độ canh tác của người nông dân, giáo dục họ lại từ đầu, đồng thời đi kèm với những chính sách đồng bộ về kinh tế vĩ mô, chính sách thương mại, chính sách cơ sở hạ tầng, chính sách phát triển nông nghiệp – nông thôn để nguồn vốn và công nghệ từ nước ngoài phát huy được hiệu quả.

***Thứ tư,** đang nổi lên một làn sóng hợp tác mới ở châu Phi trong những năm đầu thế kỷ XXI bắt nguồn từ châu Á và có khả năng mang lại hiệu quả hợp tác cao.*

Trong vài năm gần đây, Trung Quốc, Ấn Độ là hiện tượng mới nổi trong hợp tác nông nghiệp với một số nước châu Phi. Phương thức hợp tác mới của Trung Quốc và Ấn Độ là

thành lập các làng nông nghiệp ở châu Phi, thuê đất châu Phi để làm nông nghiệp, xây dựng cơ sở hạ tầng nông nghiệp đặc biệt là hệ thống tưới tiêu, kênh rạch; thành lập các trung tâm đào tạo nguồn nhân lực phục vụ nông nghiệp, thành lập các viện nghiên cứu giống và cây trồng, cử lao động và chuyên gia trong nước sang châu Phi làm nông nghiệp và hỗ trợ nông dân châu Phi những kỹ năng trồng trọt, chăn nuôi. Phương thức hợp tác mới này của Trung Quốc, Ấn Độ đang có ảnh hưởng lớn đến phát triển nông nghiệp ở nhiều nước châu Phi, và kéo theo một loạt nước châu Á khác hướng sự tập trung chú ý về châu Phi như Malaysia, Thái Lan, Việt Nam. Một trong những nhân tố quan trọng khiến châu Phi đang coi trọng hợp tác nông nghiệp với các nước châu Á, đó là những thành tựu mà các nước châu Á đạt được trong việc thực hiện Cách mạng Xanh trong quá khứ cũng như những thành tựu của chính sách đổi mới, mở cửa thị trường, công nghiệp hoá hướng về xuất khẩu, đạt được sự thịnh vượng kinh tế từ nền nông nghiệp nghèo nàn, lạc hậu giống như châu Phi ngày nay. Tận dụng lợi thế đó, các nước đang phát triển châu Á đang tiến quân về châu Phi, tạo nên làn sóng hợp tác nông nghiệp kiểu mới, khác hẳn với những phương thức hợp tác cũ mà các nước như Mỹ, EU, WB, IFAD, FAO... đã từng áp dụng ở châu Phi. Những khoản viện trợ, đầu tư của Trung Quốc, Ấn Độ cho châu Phi không được sử dụng như một công cụ chính trị như các nhà tài trợ Mỹ và EU đã làm, mà nó là một chính sách mang tính chất lâu dài. Các nước châu Phi không phải nhận bất cứ một sự áp đặt chính sách nào khi tiếp nhận viện trợ, đầu tư. Phương thức hợp

tác mới mang tính chất bạn bè, cởi mở, cùng làm, cùng hưởng, vì lợi ích trực tiếp của dân nghèo... đang trở thành một xu hướng mang tính chất xã hội đậm đà màu sắc châu Á hơn là như biện pháp trước đây mà Mỹ và châu Âu đã áp dụng.

Cũng có thể thấy triển vọng hợp tác nông nghiệp ở châu Phi trong tương lai đang chuyển dần về châu Á. Có rất nhiều lĩnh vực nông nghiệp đang đem lại tiềm năng hợp tác rất cao giữa châu Á và châu Phi, điển hình là gạo, đậu, dầu cọ, dầu lạc, thịt bò... Châu Á, điển hình là Trung Quốc và Ấn Độ sẽ chiếm tới 73% thị trường lúa gạo của châu Phi từ nay đến năm 2027, chiếm 15% thị trường đậu, chiếm 72% thị trường dầu cọ, 38% thị trường dầu lạc, 19% thị trường thịt bò... Đó cũng chính là những lĩnh vực hợp tác mà châu Á đang muốn hướng tới. Với những lợi thế trong sản xuất, canh tác lúa gạo, đậu tương, đậu nành, cao su, cà phê, dầu cọ, dầu lạc, chăn nuôi gia súc, gia cầm... các nước châu Á có thể đem những kinh nghiệm thành công của mình để hợp tác với châu Phi, giúp châu Phi cùng phát triển. Tuy nhiên, châu Á sẽ phải nhường chỗ cho Mỹ, châu Âu, Australia trong các lĩnh vực hợp tác ngành trồng ngô, sản xuất bơ sữa...

Trong việc xem xét viễn cảnh của châu Phi vào năm 2020, môi trường bên ngoài là một trong những yếu tố mang tính chất sống còn. Có rất ít lý do để khẳng định rằng châu Phi có khả năng tự giải quyết các vấn đề của mình. Cũng chẳng có bằng chứng mang tính khả quan để tin rằng các nước phương Tây (bao gồm cả Mỹ) có thể hoàn thành sứ mệnh của họ giúp châu Phi có thể phát triển được, bởi vì những gì mà các nước phương Tây đã làm ở châu Phi trong suốt nhiều thập kỷ qua không

đem lại những kết quả phát triển tốt hơn cho châu Phi. Chính vì vậy, châu Á sẽ trở thành một nhân tố mới, có ảnh hưởng tích cực đến sự phát triển nông nghiệp của châu Phi trong tương lai. Sự nổi lên của Trung Quốc, Ấn Độ với tư cách là những đối thủ cạnh tranh đáng gờm của các nước phương Tây trong các ngành sản xuất hàng hoá giá rẻ, chi phí thấp và trong ngành nông nghiệp đang có triển vọng đem lại một tương lai phồn thịnh hơn cho châu Phi. Vấn đề là ở chỗ nếu châu Phi mong muốn có được thành công trong việc tận dụng môi trường bên ngoài, châu Phi phải có năng lực tốt hơn trong việc đánh giá, nhìn nhận và tiếp nhận những lợi thế từ môi trường quốc tế mang lại. Lý do là ở chỗ: trong một vài thập kỷ tới, vấn đề an ninh lương thực tiếp tục là vấn đề quan tâm nổi bật của cộng đồng quốc tế, trong đó châu Phi là tâm điểm của mối quan tâm này. Sẽ có rất nhiều nhà tài trợ, các tổ chức quốc tế, các nước phát triển và đang phát triển... có những động thái tích cực giúp châu Phi đảm bảo an ninh lương thực. Trong làn sóng hợp tác Bắc - Nam, Nam - Nam đan xen, đa chiều, nếu châu Phi không tìm ra giải pháp tốt nhất cho hợp tác nông nghiệp, thì tình trạng khủng hoảng nông nghiệp hiện nay ở châu Phi sẽ khó được cải thiện nhanh chóng.

Thứ năm, lợi ích hợp tác nông nghiệp ở châu Phi sẽ là rất lớn đối với các bên tham gia.

Cả các nhà tài trợ (bao gồm các tổ chức quốc tế, các tổ chức khu vực, các nhà tài trợ song phương) và các chính phủ châu Phi đều nhận thức được những lợi ích lâu dài trong hợp tác nông nghiệp. Thông qua NEPAD, các nhà lãnh đạo các nước châu Phi đã khẳng định *nông nghiệp là ngành ưu tiên số 1 để kích*

thích tăng trường kinh tế và xoá đói giảm nghèo ở châu Phi. Tại Hội nghị thượng đỉnh AU tổ chức ở Maputo (Mozambique) năm 2003, các chính phủ châu Phi đã cam kết giành tối thiểu 10% ngân sách quốc gia cho phát triển nông nghiệp trong vòng 5 năm so với mức 6% hiện tại.

Nếu như chỉ nhận diện rời rạc sự giúp đỡ của cộng đồng quốc tế và những nỗ lực hợp tác nông nghiệp trong các tổ chức khu vực châu Phi như COMESA, ECOWAS, SADC... cũng như của từng nước châu Phi thì chúng ta không thể thấy được những lợi ích lâu dài của hợp tác nông nghiệp ở châu Phi mang lại. Những kết quả hợp tác nhỏ bé trong thời gian qua có thể được nhân rộng trong tương lai nhờ đổi mới phương thức hợp tác. Nó góp phần đưa ta đi đến một nhận xét: *nông nghiệp châu Phi không phải là không có cơ hội và khả năng hợp tác lâu dài bởi đất đai khu vực này chưa được khai thác hết, con người châu Phi chưa nhận thức đầy đủ về lợi ích phát triển nông nghiệp, do đó chưa có sự đồng thuận trong các dự án hợp tác. Những dự án hợp tác trong quá khứ đều cho kết quả thành công trong thời gian ngắn, vấn đề là phải tìm ra phương thức hợp tác đem lại hiệu quả lâu dài và trên diện rộng.* Về phía châu Phi, NEPAD đang nhằm tới mục tiêu tạo điều kiện thuận lợi về chính sách, chiến lược, đối tác để thúc đẩy hoạt động nông nghiệp ở châu Phi. Phát triển nông nghiệp bền vững đến năm 2020 sẽ đóng vai trò khuyến khích, cổ vũ người nông dân châu Phi bước chân ra thị trường quốc tế, thúc đẩy hợp tác khu vực và tiểu khu vực, phát triển thị trường hàng hoá. Để làm được điều đó, hầu hết các nước châu Phi phải thể hiện quyết tâm hỗ trợ chính trị ở mức cao

nhất cho phát triển nông nghiệp, tạo ra những biện pháp chính sách ưu đãi và sự hỗ trợ tài chính lâu dài để có thể đẩy nhanh tốc độ tăng trưởng của nền nông nghiệp.

Hợp tác phát triển nông nghiệp sẽ đem lại lợi ích lâu dài cho các nước châu Phi, đảm bảo an ninh lương thực và xoá đói giảm nghèo. Cho đến nay, nông nghiệp châu Phi đang gặp một số sức ép, đòi hỏi phải có sự hợp tác để giải quyết những sức ép đó. Về đất đai, sự gia tăng dân số quá nhanh đang khiến đất đai canh tác truyền thống (đất đai canh tác dựa vào lượng mưa tự nhiên) bị thu hẹp dần. Diện tích đất canh tác bình quân trên đầu người đã giảm từ 0,5 ha/người năm 1965 xuống dưới 0,3 ha/người năm 1990³ và tiếp tục giảm ở mức thấp hơn trong thời diêm hiện nay. Về lao động nông nghiệp, trong hơn 20 năm qua (tính đến năm 2004), năng suất lao động nông nghiệp ở châu Phi trên đầu người đã giảm khoảng 12%. Đại dịch HIV/AIDS và trình độ giáo dục thấp đang tác động tiêu cực đến chất lượng lao động của châu Phi. Đại dịch HIV/AIDS có thể cướp đi thêm 16 triệu người dân châu Phi trong vòng hai thập kỷ đầu thế kỷ XXI và làm giảm khoảng 26% lực lượng lao động nông nghiệp của 10 nước châu Phi bị tác động nặng nề nhất⁴. Hợp tác nông nghiệp với thế giới bên ngoài có thể giúp châu Phi khắc phục được những sức ép về đất đai, con người, đồng thời mở rộng thị trường nông nghiệp, tăng cường năng lực của các chính phủ. Có như vậy, nền nông nghiệp châu Phi mới có thể gia tăng năng suất và sản lượng, đảm bảo an ninh lương thực, xuất khẩu ra thế giới bên ngoài, từ đó xoá đói giảm nghèo và thay đổi bộ mặt nông thôn.

Về phía các đối tác nước ngoài, hợp tác nông nghiệp với châu Phi có thể phải chịu những rủi ro trước mắt, nhưng sẽ đạt được lợi ích lâu dài. Hàng hoá nông nghiệp luôn là nhu cầu thiết yếu của thế giới. Trong khi đó, những sản phẩm xuất khẩu chủ lực của châu Phi hiện nay như cà phê, bông... đều chỉ bằng một nửa năng suất của các nước châu Á và Mỹ Latinh. Ngoài ra, châu Phi có tiềm năng rất lớn trong sản xuất lúa gạo, lúa miến, sắn, ngô, dầu cọ, dầu lạc, gia súc gia cầm, rau quả... Đây là những loại hàng hoá dự báo đến năm 2020 thế giới luôn thiếu hụt nguồn cung. Nếu các nhà tài trợ tìm ra giải pháp tốt cho châu Phi khai thác tiềm năng này, đồng thời xây dựng các nhà máy chế biến để tạo thêm giá trị gia tăng cho sản phẩm với chi phí rẻ tại châu Phi, thì sẽ góp phần bù đắp những thiếu hụt nguồn cung trong nước.

Hơn nữa, nông nghiệp là sản phẩm mang tính chất bền vững nhất để các nước trên thế giới chỉ phối quyền lực và ảnh hưởng ở châu Phi. Chính vì vậy, hàng loạt các nước đối tác đã có mặt và giúp đỡ châu Phi phát triển nông nghiệp trong thời gian qua và dự báo sẽ có thêm nhiều đối tác mới tham gia hợp tác nông nghiệp với châu Phi từ nay đến năm 2020. Nếu hỗ trợ giúp đỡ thành công cho các nước châu Phi phát triển nông nghiệp, đảm bảo an ninh lương thực và xoá đói giảm nghèo, sức mạnh quyền lực của các nhà tài trợ sẽ được củng cố ở các lĩnh vực khác như năng lượng, tài nguyên, chính trị, kinh tế... Mỗi nước đối tác đều có những phương thức riêng để xâm nhập vào châu Phi, trong đó có cả lĩnh vực nông nghiệp. Thành công của mỗi phương thức hợp tác sẽ quyết định ảnh hưởng của đối tác đó tại châu Phi trong những thập niên đầu thế kỷ XXI.

Chú thích:

¹ Thuộc Quỹ Brenthurst Foundation, theo "Africa in 2020: Three Scenarios for the Future", Brenthurst Discussion Paper 2/2006

² Theo Brenthurst Discussion Paper 7/2006, A Missed Opportunity: A three – Country Study of African Agriculture.

³ Theo 2020 vision for food, agriculture and the environment, focus 12, brief 10, 4/2004.

⁴ Theo FAO, 2004

Tài liệu tham khảo

1. Africa Partnership Forum, *Climate Challenges to Africa: A Call for Action*, Stern Review 2006.

2. African Union, *Resolution of the Abuja Food Security Summit*, Summit on Food Security in Africa, Nigeria, 7/2006.

3. Alexander Sarris, *Outlook, Opportunities and Constraints for African Agricultural Markets and Trade*, FAO, 12-13/11/2007.

4. Barry V. Sautman, *Friends and Interests: China's Distinctive Links with Africa*, The Hongkong University of Science and Technology, Working Paper No 12, 2006.

5. Christopher L. Delgado, *Africa's Changing Agricultural Development Strategies: Past and Present Paradigms as a Guide to the Future*, International Food Policy Research Institute (IFPRI), Discussion Paper 3, 2006.

6. Dianna Games, *A Missed Opportunity? A Three – Country Study of African Agriculture*, Brenthurst Discussion Papers 7/2006

7. Didrik Schanche, *China's Rising Power in Africa*, www.NPR.org, 28/6/2008.

8. Flashback, *Fifty Years of Donor Aid to African Agriculture*, Currents No 34, 8/2004.

9. Các trang web: www.en.wikipedia, www.capechamber.co.za, www.geda.co.za, www.worldbank.org ...